

Алена Пашко

На вістрі свічки

S M O L O S K Y P

Atena Pashko

ON THE CUTTING EDGE
OF A CANDLE

(In Ukrainian)

Published by V. Symonenko
Ukrainian Independent Publishers
Smoloskyp, Inc.
Baltimore — Lviv — Toronto
1991

Атена Пашко

НА ВІСТРІ СВІЧКИ

diasporiana.org.ua

Українське незалежне Видавництво
«Смолоскип» ім. В. Симоненка
Балтимор — Львів — Торонто
1991

Бібліотека «Смолоскипа», ч. 61
Атена Пашко
«НА ВІСТРІ СВІЧКИ»
Обкладинка — ліногравюри Богдана Сороки
Оформлення Олеся Тимошенка

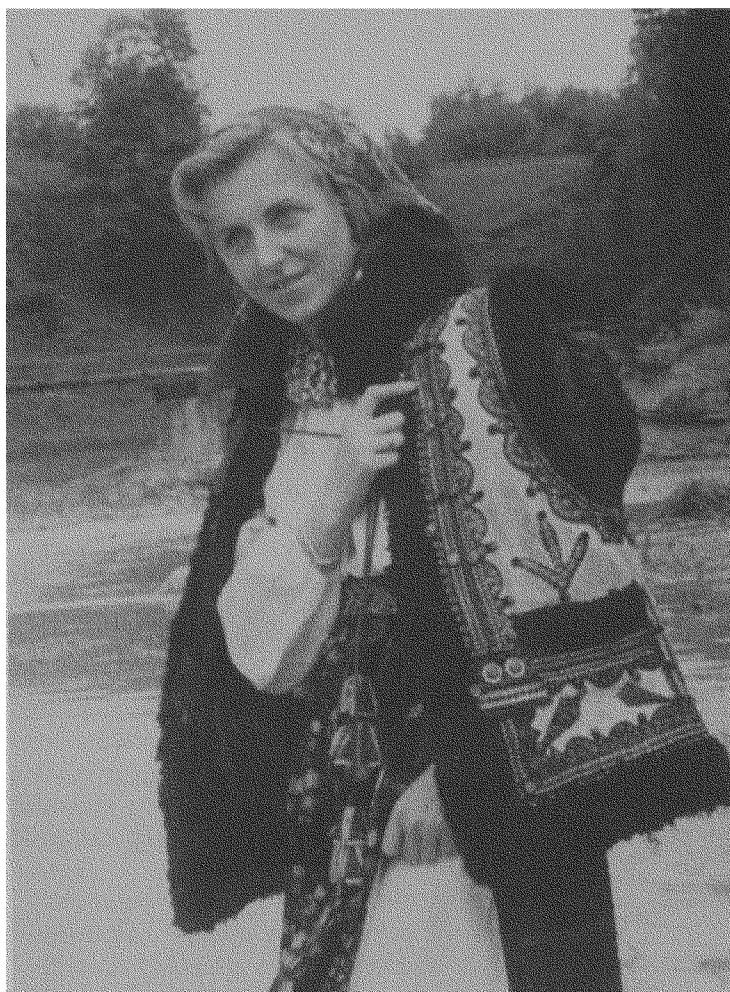
Atena Pashko
"ON THE CUTTING EDGE OF A CANDLE"
Cover — linocut by Bohdan Soroka
Cover designed by Oles Tymoshenko

Library of Congress Catalog Card Number: 92-60023
ISBN: 0-914834-67-3

Published by V. Symonenko Ukrainian Independent Publishers
Smoloskyp, Inc.
A non-profit organization

Smoloskyp, P.O. Box 561, Ellicott City, Md. 21043, U.S.A.
Smoloskyp Trust, P.O. Box 430, Sta. "E," Toronto, Ont.
M6H 4E3, Canada

Printed by Ukraprint, Inc., P.O. Box 304, Woodstock, Md. 21163
Printed and bound in The United States of America

Атена Пашко

ДЕЩО ПРО СЕБЕ САМУ

Не люблю дат. У віршах майже не ставлю їх. Себе усвідомила якось раптово в ранньому дитинстві, Я? Я? Я... Що я тут, хто я, звідкіль? Сиділа на землі, у траві серед квітів і намагалася викристалізувати в пам'яті те, що невловимо розпливалося. Згодом примирилася, старалася не заглиблюватися.

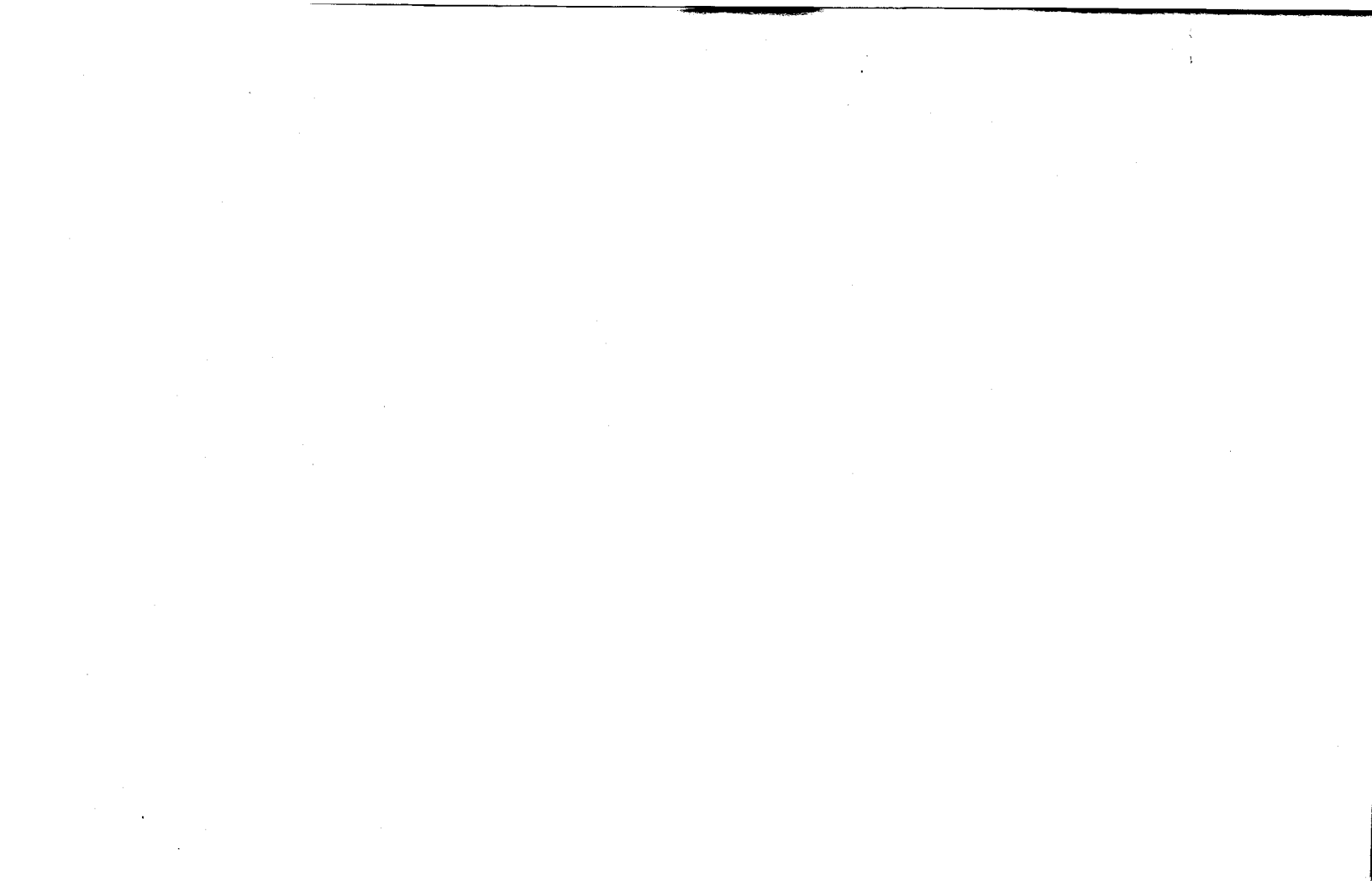
Бога усвідомила, коли ще маленькою зовсім розхворілася. Побачила біля своєї постелі маму, що молилася і плакала.

Ще святвечір... Ми приїхали до бабусі і діда. Вечір молитви, таїнства, побажання усім добра і волі, взаємне прощення. З татом вийшли надвір. Там, у сірому небі мали злітати янголи. Біля батькової руки, насторожившись, я чула шелест їхніх крил і сама наче здійнялась у безмежний і таємничий сніговий світ. Білі сорочки, в які одяглися в той вечір мої бабуся з дідом — засвітилися святістю на все мое життя.

Великдень — сяюча свічками церква, світанок, дзвони, запах воску, весни і оте могутне: *Христос Воскрес!*

Писала вірші від коли навчилася тримати олівця. До того імпровізувала. Називала цей стан про себе: *Зараз буду думати*. Це було захоплююче. Ранньою весною, коли топилися сніги і темніла волого земля з прим'ятими травинками — йшла в поле. Тягнуло туди нестримно. Писала, присідаючи на землю, чи вербовий пеньочок. ... *І води, води непереможні, дзвонами дзвонять, пульсують, як кров, зроджує пісню величню й тривожну вічне безсмертя і вічна любов...*

В капличці на сільському цвинтарі молилася з подругою дитинства за Україну.

Україну спізнала від народження. ... *Малою я бачила кров...* Бачила вбитих повстанців, над якими знущалися. Сталінщина, більшовизм, чорна олжа... Живим я тоді могла ще тільки носити кулі.

Багато втрат. Відмова від університетських студій на українській філології, щоби в учительстві не йти на компроміс зі собою.

Втрата батька. Потім синочка. Витримати допомогла доня тоді і пізніше.

Святе, велике і страждальне кохання. Мамина безмежна любов, розуміння, надзвичайна доброта, тактовність і аристократизм духу. Особливо відчуваю це тепер, коли вже тільки дух її витає наді мною ненастирливо, лагідно, як Вона за життя земного.

Атена Пашко

□ □ □

Послухай землю
в журавлинім кличі...
знялася передзвоном до небес
у муках щастя
й вічного величчя
Великодня. Воістину воскрес.

БОРИСОВІ АНТОНЕНКУ-ДАВИДОВИЧУ

В кайданах державного
 сміття,
На зламі щербатих мечів,
На грані нового
 століття
Родила Україна синів.
І кожен з них — смертник
 в зачатті —
Складав на жертovníк
 прозріння
Народу свого прокляття
І долю свого покоління.
Коли не чекаючи ранку,
Стріляли їх в сірих застінках,
Стогнала зацькована
 Бранка —
 Ой, синку...
А дні, наче чорні
 набої,
Шмагали по серцю вітрами,
І понад дроти і конвої —
 Ох, Мамо...

П

Плачу
пече моя гірка
 сльоза
Діти мої
 плачте
Онуки мої
 плачте
над тими
що вмирили
 на пшеничній землі
забувши смак
 хліба
В дитячих зіницях
 ніч голоду
дитячі очі —
 дзеркало епохи
материнські —
 божевілля розпуки
Труна
 і тіні
Вже й не труна
 тільки хлань
 чорна
 бездонна
забирає майбутнє
 наше майбутнє
що застигло під тином
розпеленане
опухле
і наге.
Повалені
розхристані хрести
на розритих
 перехрестях
Розбиті святині
В святотатстві
 захлинувся світ
 мій світ

Лиш сойки зойк
Бо вбитий Птах
Той
триединий.
В чорній руїні
отець
і син
і дух святий
в чорній руїні.
Стукіт коліс.
Вагони
в агонії
Вагони
в погоні
у безвість
Вніміло слово
його скували
Дроти іржаві
Загнані коні
в степу іржали
і вмирав дзвін.
За храмами хмар
Сонце
В жалобній пов'язці
на чолі.

Ш

Із берега розстріляних світів,
Проклавши міст через мертвизну криги —
Він йшов до нас. Життям своїм світив
І гордо ніс освячені вериги.

Він йшов до нас, ступаючи на ринь,
У повний зріст над деспотизмом смерти,
Могильна розкривалась глибінь,
І поруч із живими стали мертві.

На вітварі молитви і страждань
Возніс розп'яте на Голгофі Слово.
У цьому шквалі бунтів і повстань
Ятрить калина у вінку терновім.

ПЕРЕД ФОТОГРАФІЄЮ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Ця жінка,
Мудра талановита жінка,
Дивиться з книжкових полиць,
Дивиться...
Високе чоло,
Біляве волосся.
 Ікона.
 Дух.
А була плоттю.
Гострим розумом.
Вогнистим серцем.
Жрицею
 Найсвятішого Храму.
Приносили їй
 землю,
 глину,
А вона
сильними, чудотворними руками
виціджувала з неї
важкі краплі крові
 і освячувала нею,
 і ставила на жертвник —
 життя.

*До Михайла Гориня
в тюрму трагічних Чернівців*

Ця застигла в'язниця,
Твоя чорна тюрма —
Трясовиння в багні
лихоліття.
Загартовані лица,
озлоба німа,
Сором, страх і прокляття
століття.
В моім краю, де ріки
щовечора мруть,
Крила смерчу лягли
над усіми,
І тюремна свавільна
і зла каламуть
В темних зблисках
хрестів Хіросіми.
Брудні нари... За муром
сміх дитячий завмер,
Сад внімів без пташиного
співу.
На похміллі понурім
страждання тепер
Сколихнулося хвилями
гніву.
Заквітчалася слива
у вранішній біль,
Рознесло пелюстки
манівцями.
Прокотилася злива...
І в гіркавості піль
Чорнобривці цвітуть
Чернівцями.

НА 19-ТЕ ЛИСТОПАДА 1989 Р.

(Похорон Василя Стуса)

Із лабіринту ґрат,
оглухлих стін без вікон,
Із колонад втупілого конвою —
Пливе труни набат
над нашим чадним віком,
Як чорнокрил печального бою.

Скрижаль смугастих літ
і смогу зашморг дикий,
Рентгену зблиск у відчаї німому...
І вічності прихід,
О Боже мій великий,
На румовищі зваленого дому.

У панахидний час,
смертю смерть поправши,
у савані збілілого світання
Вертається до нас,
на клич землі, на завше
Труни печать зболілого єднання.

ДО 26 КВІТНЯ 1986 РОКУ

Мій чорний болю,
Мій білий болю —
Мій Чорнобильний
 болю сваволі.
Отрутний ранку,
Ртутний світанку —
В танку обману
 йшли до останку
Наші нащадки.
Під чорним сонцем
Палючим сонцем
У кров смертельно
 впивався стронцій
Сурмили сурми
 в ангельських крилах,
Земля розкрила
 скиби в могилах.
Скільчилились зерна
 в скалічених лонах,
Шкірилась скверна
 у гаслах червоних.
Лягло мовчання
Грізно в колони.
Зони тюремні,
Рентгенні зони...

□ □ □

Заснула я втомлена на шляху...
А під головою
 камінь твердий.
А груди
 на колючій стерні.
І снилися сни важкі,
 Бо під головою камінь...
Прилітав легіт весняний,
торкався ніжними поцілунками
 чола могого.
Я всміхалася
 і... спала
Іноді виповзала з-під каменя гадюка.
 Жалила.
Я стискала зуби від болю —
 і спала.
Бо знов прилітав легіт.
Виріс колос
біля грудей моїх.
Зі стерняного поля.
Та тільки кукіль обвився
довкола стебла його.
О, як берегла я вві сні цей колос,
що виріс біля грудей моїх
із поля стерняного,
де заснула я
на твердому камені,
що звила собі під ним
 кубельце гадюка.
Насувалися хмари,
 то буря,
 то град.
Берегла я свій колос.
Всміхався він вдячно мені.
Не будила негода зі сну.
Кукіль розцвів.

Заслонив він мій колос
від серця мого.
Врятувати колос хотіла.
Зірвала кукіль.
Звільнила стебло.
Бо зернам в землю була пора.
І колос затремтів
від злості і гніву.
І колос потемнів
від образи
і болю.
І тихо промовив:
— Ти геній мій злий.
Так тихо промовив,
що не виповзла гадюка.
Так тихо промовив,
що не вколола стерня.
Так тихо промовив,
що не захмарилось небо,
не налетіла буря,
не згасло сонце.
Тільки —
я пробудилась із сну.

Дякую за квіти
І за тиху ласку...
За щире признання
 і за день в намисті...
І за несміливе повернення
 в казку,
Що з'явою стала
 в осінньому листі...

□ □ □

О, якби не зойк
 той,
Що забрав посвяту
 тобі
моїх віршів
розбрунену м'яту,
То розцвіла б нині
на сонці тернина
У благословенні
долі крушина.
О, як би не зойк той...

□ □ □

Бо старости нема
є тільки біль і туга,
і білий ночі сплеск,
і сплеску тьмяний зблиск...

А старости нема.
Оскалена наруга
на зблідлих шпальтах днів —
лиш окрушиний зиск.

Піти б у праліс
від тої облуди,
Слухати в кронах
сосновий коран...
Соти висотні
бренять без полуди —
Тремтить в промінні
Правічний гердан.

□ □ □

Усміх перемоги
до усміху болю,
крок у перелогі
й сходина на волю.
Мереживо...
Тіні...
і зашморг аркана...
В нічному сплетінні
до самого рана
ятріється рана.

НА 22-Е СІЧНЯ

На святі Твому
я йду до причастя,
Освячую руки
стражденним крилом.
Моя Україно,
Мій промене щастя —
зачаття,
колиско,
скорбото,
труно...

□ □ □

О, муже мудрий,
муже можновладний,
мажорним ритмом
розморожуй чвари,
бо

межи тими
межами,
можливо,
розмножаться
осотом
всоте
яничари.

ПРАПОР

Нарешті.
Вознісся з підпілля
з немочі.
І дзвоном у серце,
Сльозою у очі
Вигойдує пісню,
що прорвала ґрати —
О, якби дожив ти
і побачив,
тату.

□ □ □

Ця глухота і глумота
Й більмо олжі
в слъозливім оці.
О, Боже! Нам допоможи,
Звільни з диявольської моці.
І мудрости зішли
на нас,
і чола просвіти,
і душі...
Давке огуддя німоти
і зашморг
у мультім задушші.
І яничарське — все одно —
й послужливі вгодливі
руки,
І камінь, що бульчить
на дно,
Відбившись чорно
від розпуки,
Від жаху чорно-биль билин,
Оскалу чорно-биль
злодіянь.
Солодко-млосним став
полин,
Згодований підступним змієм.
Усе це — я.
Усе це — ми.
І б'ється об груддя стремено,
І кінь до вершника
чвалить.
Навпіл розчахнуте
знамено!
І страсне поле,
Страсний край,
І страсна в покручах
дорога.

А Великодний час
 гряде —
Дай мудрости
 дійти до нього.

□ □ □

Димарі

підносять сонце
до нашого вікна

Воно

озолочує фіранки
що стають
вранішнім теплом
променя

Пробудився

щоби сказати
мені
доброго ранку
поки машина часу
не розчавила
і сонце
і тепло променя
поки машина поспіху
не рознесла нас
по різних
світах
поки не розбите
дзеркало ранку
на безліч
осколків
із безліччю
очей
облич
усмішок
поки не поглинули вони
слово
поки димарі
не виштовхнули
сонце

ртутними димами
на поталу
дня
скажи мені
доброго ранку...

Щораз дальшає
під
металевим крилом
велета
під сувоями хмар
Україна
Зі своїм
передвеликодним
постом
Зі своїм Чорнобильським
розп'яттям.
Підносить
надмогильний камінь
до свого
Воскресіння.

□ □ □

Вечір завис
на серпі місяця
що сипле
з рогу достатку
зоряні зблиски
сподівань
Хустка тиші
вколисує тепло хвиль
Впливає човен
на срібне плесо
Хижак дня
приховує кігті
Лілеї ночі
підносять келихи марева
Розкривається Всесвіт.

□ □ □

Злетіла птаха
з під руки моєї
Чорно зблиснула
у сліпучому
сонці
пригасила його
тінню крила
Вистукує серце
пташине
в миготливому
ореолі
свій час...

□ □ □

В розпалі дня
Вона стоїть
на чорній
ріллі
опершись на мотику.

Думає,
А чи згадує...
Жінка,
А чи статуя...
Стоїть,
А чи входить
в землю...
Я біжу
щоби
доторкнутися губами
її сухих рук,
Я біжу до неї,
Але її вже
немає...
Тільки грядка
у грудках
розбитих
Тільки пекуча
рілля
з кволими парослями
з роздвосними
серцями
сім'ядоль...

□ □ □

Іже херувими
тайно
пресвятую...
Як життя
і жито
і пшеничний
сніп

У росі гіркавій
трави перемило
У дощах солоних
освячено
хліб.
Тайно пресвятую
отверзи
печать...
І волають очі
І уста мовчать.
Розірвана книга
скорчена
в вогні,
Розрубана крига
з черепом
на дні.
Дзвони воскресіння
Дзвони похоронні
Віще провидіння
і важкість
в короні
І дзвіночків рими,
овечки в царині
Тайно херувими
і прісно
і нині...

□ □ □

Іде Василько
а над ним лелека
Несе веселку
на своїм крилі.
Йому не страшно
летіти здалека,
Коли живе
Василько
на Землі.

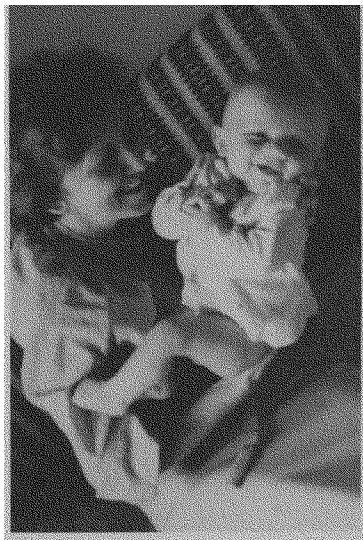
Атена Пашко з батьками.

Атена Пашко на вулиці
Львова. 1970 рік.

Атена Пашко з дочкою Іриною. 1970 рік.

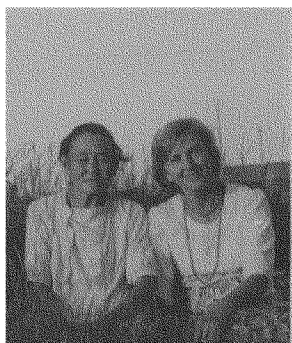
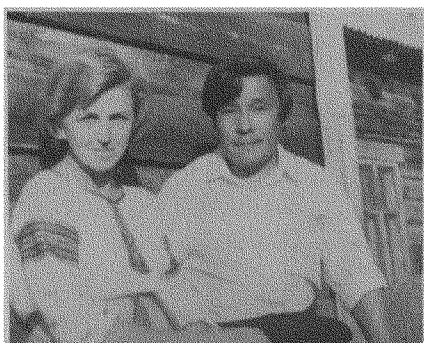
З внуком Васильком.
Липень, 1982 рік.

Борис Антоненко-Давидович з Атеною Пашко
під час приїзду до Львова. Грудень 1978 року.

Атена Пашко з дочкою Іриною і внуком Васильком.

**Чаппанда, Якутія. Біля хатини, де мешкав на засланні чоловік Атени Пашко Вячеслав Чорновіл (зліва), і де вона познайомилася з Якуткою Варварою (справа).
Світлив Вячеслав Чорновіл. Чаппанда, Якутія, липень 1979 року.**

Відвідини чоловіка на засланні в Якутії. Літо 1978 року.

Атена Пашко з родиною.

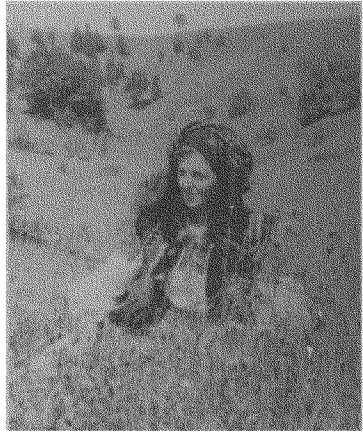
**Під час засланської відпустки Івана Світличного в Києві.
Зліва: Льоля Світлична, Іван Світличний,
Михайлина Коцюбинська й Алена Пашко.**

**На могилі Бориса Антоненка-Давидовича.
Київ, серпень 1990 рік.**

На одному з мітингів у Львові.
Літо 1989 року.

Атена Пашко в Карпатах.

Вечеря після першого авторського вечора в Україні, на рідній Дрогобиччині. В центрі — Атена Пашко, внук Василько, чоловік Вячеслав Чорновіл, доня Ірина. Стоять організатори вечора Мирослав Маринович з дружиною Любою.

**Свято 51-ої річниці Карпатської України.
Похід до могили карпатських січовиків.
Хуст, Закарпаття, 25 березня 1990 року.**

**Під час відзначення 51-ої річниці Карпатської України.
Хуст, 25 березня 1990 року.**

Всеукраїнська конференція Союзу Українок на тему «Жінка в боротьбі за волю України». Головує Атена Пашко.
Зліва — Оксана Сапеляк, справа — Надія Харчук.
Львів, 22 грудня 1990 року. Фото Степана Філіпчука.

Ланцюг єднання України. Зліва: Атена Пашко, Михайло Горинь,
Сергій Головатий. Львів, 17 вересня 1989 року.

I ЗУСТРІЛИСЯ ВТРЕТЕ...

За вікном вечірне небо з вилагіднілою осінньою синявою, промінь призахіднього сонця визолочує все, до чого вже діткнулось крило вересня. Столик ритмічно похитується в такт коліс потягу. Ще і ще раз відтворюю в думках вчорашній день, вчорашній київський вечір і відчуваю, що не можу не писати...

Вчора... Вчора ми йшли з Михайлиною Коцюбинською до Василя. Йшли в його київську хату на вулиці Чорнобильській (навіть назва вулиці звучить трагедією, навіть Чорнобиль поєднаний з Його іменем) і несли величезні оберемки чорнобривців, що нарвали на Чорторії. Йшли, щоб побути з ним і з його родиною в другу річницю його смерті... Але чи можна поняття смерть пов'язати з Василем? Хіба вмирають генії? Хіба вмирає Поет, якщо його слово належить майбутньому, хіба вмирає поезія, велич якої ні з чим не зрівняти?

Ми бачилися всього двічі... Перший раз, коли я у червні 1975 року приїхала в Барашево, що у Мордовії, на коротке побачення з Вячеславом [Чорноволом]. Василь побачив мене в щілину огорожі (знав про побачення і упізнав за фотографією). Я стояла в коридорчику, змучена, схвильована, коли раптом на якусь хвилину відчинилися двері в зону, бо хтось туди заходив з наглядачів, — і я побачила чорнявого засмаглого чоловіка, обличчя якого сяяло усмішкою, а в очах ясніло стільки тепла і ніжності, що я метнула до нього, а він простягнув мені букетик чорнобривців з кількома бадилінками полину... Квіти ці, оті чорнобривці, вищепені на мордовській землі, у таборі, я потім засушила.

Довгі роки вони лежали на моєму столі серед Василевих віршів...

Вдруге зустрілися в Києві, на Чорнобильській вулиці, під час його короткого перебування там, на провесні 1980-го. Важкий то був час, і Василь всього себе віддав мені на допомогу. Я зрозуміла тоді, що для себе він взагалі не існував. Великий поет був великою Людиною.

Так, бачилися ми з ним небагато... Але ж як відчувалась його присутність з відстані. Писав мені вітальні поштівки. В листах від Вячеслава часто були його вітання, питання про буття, здоров'я, а одночасно в тих листах завжди багато писалося про нього, про Василя. Там були і його вірші, переклади. Читаючи їх, думала: поетові з таким розмахом крил потрібен простір всесвіту, повітря України, аудиторії університетів і... пучечок квітів, отих чорнобривців, але з рідної землі, на письмовому столі.

А втім, знайшлися в його віршах і для мене рядки, подаровані добротою його серця, як і ті чорнобривці у воротах табору.

Десь посередині 70-х років я послала Вячеславові свою фотографію. І отримала відповідь на неї Василевими словами: *З обличчям першоклясниці-школярки, що перед цілим світом завинила....* Пізніше у Великодньому вітанні сам Василь написав мені:

Схились до мушлі спогадів — і слухай:
Усе, чого не зволиш, донесе
насторчене од начування вухо
і як не ошукає, то спасе
і визволить із німоти і тиші
і від тяжкої, з кулаки, журби.
В глухому замурованім узвишші
туркочуть до світ-сонця голуби.
Поверне все — ні в чому не відмовить
і обдарує певністю сповна
блакитна мушля, та, що луни ловить
і від вслухання стала голосна.

(У присланому мені Василем оригіналі тільки незначні розходження із пізнішими передруками, які я бачила. Можливо, ці зміни зробив потім сам Василь).

Цими словами, написаними дрібним почерком на святковій білизні картки, він давав мені розраду, приходив у моє життя. Викликав на розмову. І я відповіла:

Дивись, розбили мушлю уночі,
Жбурнули в неї каменем холодним.
В півзвуках начуваються сичі,
Що загніздилися в дзвоні Великоднім.

У вересні 1975 року, уже після важкого крововиливу, коли Василеве життя висіло на волосині, якимось обминувши ліміти на листування, він прислав мені ще одну відкритку, яку наводжу повністю (адже кожне розшукане Василеве слово сьогодні — велика цінність):

Дорога Атено!

Здоровлячи Вас із Днем народження і зичачи Вам щонайдорожчого, прошу прийняти цей вірш як моє щире повітання.

Зажурених двоє віч,
криві терези рамен,
гербарій сухих долонь
з ночі.
А де той іскріє край,
котрий назирає муж?
Об схід той, мов об багнет,
жалься.
Якісь переплески, блиск —
переймами досвітку —
і вже попливла-пливла
вічність.
Бо серце оговтати,
добігти до пам'яті,
немов на побачення, —
годі.

Дякую!

Василь

Вересень, 1975 р.

Коли збиралася до Києва, знайшлася ще одна відкритка (було їх більше...). Уже без поезії. Але й у ній Василь такий, яким він був — весь у турботах про інших, про тих, кого він прийняв у своє серце. Він писав:

Атено!

Вітаю Вас із святом 8 березня, з весною. Зичу Вам щастя і хочу, щоб Ви знали, що кожного разу, згадуючи Вас, зичу Вам добра. А це моє весняне зичення, як і годиться, — від початку (бо ж весна — і є початок і шкода, що новий рік перенесли на зиму, замість лічбу починати від струмків березневих). Зі Славком, здається, все гаразд? Дуже просив би Вас — коли-не-коли (не смію зазіхати на Ваш час) давайте знати, як він там мається. Дуже мені шкода, що мимохідь забрав у нього всі чисті зошити (а передати тяжко: покладуть йому в речі й не дадуть до користування). Як йому рука, як живеться? Отак нас і розлучили — і бозна на який час. (...).

25.2.76 р.

Василь

Такі були наші розмови з Василем.

І ось ми з Михайлиною [Коцюбинською] йшли тепер до нього. Квіти не поміщалися в руках, у вагоні метро люди цілими легенями вдихали їхній гіркуватий аромат. Казали: *Це найкращі квіти України! Які гарні чорнобривці!, Это же цветы Украины, я их очень люблю...*

На Чорнобильській було урочисто і сумно. На Чорнобильській було свято живушої, життєдайної і життєствердної поезії. Друга річниця Василевої смерті...

Валя [Попелюх-Стус] в чорному з дуже блідим обличчям. І знову:

Прости мені, що ти така свята,
як та свіча, що на вогні горіла.
О, як та біла білота болила,
о, як болила біла білота!

Портрет. Лицарсько-мужнє, дуже вольове обличчя. Проникливий погляд, освітлений скорботною усмішкою. Чорночервоно вишитий рушник... Гіркавість чорнобривців. На тому вівтарі страждання і поезії горіла воскова свічка.

Вдовина Валина хата наповнилася людьми і притишеними голосами, як у храмі.

Зустріч без потиску руки, зустріч з жалобною стрічкою на портреті, відчуття неймовірної втрати.

В кінці столу син Дмитро, змужнілий і дорослий. Така схожість з батьком... Поруч — дружина. Є онук у Василя. Його сюди не привели, він ще маленький. Але ж росте у Василя онук!

Валя заклопотана прийомом гостей. *Мамо, не відходь хвилинку. Я дуже люблю татову поезію, але найбільше, мабуть, оцей вірш:*

Ти десь за білим забуттям і навіть далі-далі
все важиш молодим життям у молодій печалі.
На бережечку самоти, на жовтому пісочку
Кого лишив — не осягти: дружину, а чи дочку.
Як вимінилося життя! Все скініння огортає,
і той, хто прагнув вороття, вже й стежки не вгадає.

Валині очі наповнюються сльозами і стають чорними озерами печалі.

Надхненно читають Василеві вірші Михайлина Коцюбинська, Ріта Довгань. Деякі з них чую вперше. А коли слухали вірш Євгена Сверстюка, Василь постав перед нами, як живий — зі своєю великою любов'ю і несхитною принциповістю. Зворушена урочистістю хвилини, сказала Світлана Кириченко:

— Він — найбільший поет України ХХ століття!

І яким же жорстоким виявилось це ХХ століття до свого Поета, що так довірливо увійшов у нього від своєї хлібодарної землі, щоби:

... Запомогти, зарадити, вступитись,
стражденного в нещасті прихистить

і зважитись боротися, щоб жити,
і зважитись померти, аби жить...

Київ — Львів, 3 вересня 1987 р.

* * *

Ця смерть — неминучість сучасна,
Єднання між нами живими.
Приймімо її як причастя,
Спитаймо себе: т а к ж и л и м и?

7. IX 1985 р.

СИНЯВСЬКА ТРАГЕДІЯ

В автобусі переважно жінки. Запитую, де найзручніше вийти, щоб добратися до Синяви. З вигляду войовнича чорноока молодичка відверто розглядає мене і категорично питає, не стишуючи голосу:

— А ви історію Синяви знаєте?

— Ні, — відповідаю, усміхаючись. — Цікава історія? Може, щось розкажете?

— Історія цікава, щоби тільки нею добре поцікавилися, ну хоч би тим, як там спалили церкву.

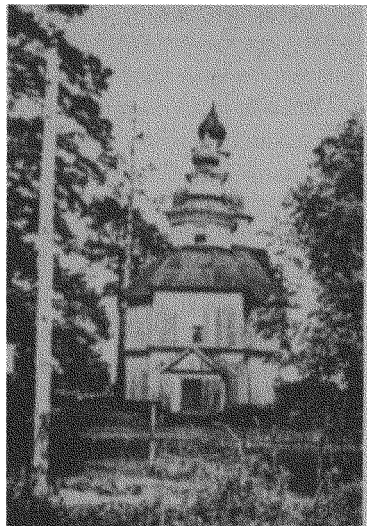
— Спалили? Хто, чому спалив?

— Про це розпитаєте в селі. А поставив цю церкву дід хорунжий триста років тому. Прийшов із Січі і збудував церкву. Найкращу на Україні.

— Коли ж її спалили?

— Недавно, років двадцять тому.

... В долині над Россю Синява — старовинне українське поселення, що веде своє літочислення від початку XIII століття. Скільки буревіїв пронеслося над селом, скільки кувалося тут доль людських і нелюдських. Ви-

Миколаївська церква
в Синяві на Київщині.
Фото В. Смогителя.

ковувалася назва села: Синява, Стринява, Стернява, Синелець...

Із заходу на схід Рось оповита горбами, над якими завжди в'ється синій туман. Тільки східний вид відкритий і бачить у далину...

Стернява, Стринява. Високі очерети біля води, сухі стержневиська були надійним сховком населення від половецьких і татарських набігів...

Синелець. Знаходили собі тут пристанище люди, зваблені мальовничим місцем, розлогою рікою, багатством лісів...

Гай-гай... Перекази, історичні легенди розкривають уяву і переносять у давнину. І, може, дід хорунжий, що прийшов із Січі, зупинився над Россю, глянув на камені-валуни і вирішив на тих могутніх підвалинах минулого вознести храм для майбутнього, щоб через нього глянути в душі нащадків і сказати їм: бережіть мою святиню, шукайте в ній коріння своє, передайте її правнукам своїм.

Вибирав щонайміцніші дуби для каркасів, щонайкращі сосни для обшивки і щонаймудріших будівничих. Адже собор для поколінь має бути створений незаплямованими потугами та руками чесними і чистими.

Які ж ви будете, ті, що прийдете через віки? Чи зрозумієте? Чи оціните? Чи пронесете далі? І вірив. І будував.

В 1648 році заяснила Воскресінська трибанна церква незвичайною красою дерев'яної архітектури, без жодного цвяха і залізних замків. Дерево в поєднанні з мудрістю, вірою і любов'ю, творило чудо, яке так довірливо, з надією було віддано в руки нащадкам для збереження і науки. А через кілька десятків літ біля церкви на каменях-валунах постала дерев'яна двоярусна дзвіниця. Могутній передзвін славив перемоги і кликав на сполох.

Людям, що селилися біля Росі, було мало однієї церкви. Велич духа кликала до творення прекрасного, до втілення себе в ньому.

Про життя наше почувете з переказів, з дум кобзарських, прочитаєте з книг про боротьбу нашу під проводом гетьманів козацьких, за право залишитися господарями на своїй землі, — зверталися вони в думках до нас, — а до соборів наших діткнетеся своїми руками, серцем своїм. Тільки зумійте діткнутися, тільки захотіть слухати...

І піднімали з Росії велике каміння, і ставили підвалини для нової святині. В 1665 році на місці церкви, спаленої татарами, побудовано новий витвір дерев'яної архітектури — п'ятибанну церкву в стилі українського барокко з дзвіницею, на зразок Воскресінської, і названо Миколаївською.

... Найцікавішою є Миколаївська церква в Синяві...

В інтер'єрі церкви звертає на себе увагу надзвичайна пластичність стін, наметів та підбанків...

В архітектурі церкви в Синяві найяскравіше виявлено ті риси, що відрізняють дерев'яні церкви Придніпров'я від церков Галичини... У Миколаївській церкві гранчасті масиви всіх п'ятьох зрубів, що виростають прямо з землі, відокремлені один від одного глибокими западинами. Вони, як окремі об'єми, композиційно групуються навколо центрального об'єму, створюючи виразну пірамідальну композицію. В цьому полягає одна з найістотніших рис дерев'яної архітектури Придніпров'я, яка червоною ниткою проходить через усе будівництво XVIII століття... Церкви такого типу, крім Київщини, зустрічаються дуже рідко. Будівництво їх відноситься до першої половини й середини XVIII століття. Можна подумати, що ці будови є витворами народних майстрів однієї школи, що сформувалася на будівельних традиціях Києва.

(Історія українського мистецтва, 1968 р., т. 3, стор. 50-51).

Кошти на будову дав Петро Дорошенко, коли став гетьманом. Будівництво почалося на літнього Миколи, а на зимового вже відправлялося богослужіння, дзвеніли голоси в могутньому церковному хорі.

Над колишнім полковим містом вознісся ще один собор на хвалу Божу, як присяга Україні.

Минав час, минали століття, а собори стояли в своїй величності і красі. Скільки разів Синяву затемнювали грізні хмари ворожих навал, лютували пожежі — не згоріли, встояли. Врешті прогриміла громадянська війна, пробушував смерч Вітчизняної, але козацькі церкви, як неопалима Купина, дійшли до наших днів.

До наших днів...

Йду розлогою вулицею села, вітаюся з людьми, переваж-

но жінки, зайняті веснуванням на городах. Обличчя ніби байдужі, але на вітання відповідають ввічливо, дивляться зацікавлено.

При запитанні, де стояла церква, що згоріла, — байдужість зникає з їхніх облич, слова сповнені болю і рішучості.

— Згоріла? Ні, вона не згоріла сама. Її спалено!

Вночі 1 грудня 1964 року спалахнула пожежа всередині церкви. Заграва відбилася у вікнах найближчих будинків, зойкнула святиня козацька і пронісся розпач над селом понад Россю...

— І, який то був гвалт, який то був крик відчаю, — говорить мені жінка, що садить на городі картоплю. Витирає краечком хустини сльози, і вже забула про лопату, яку встромила в землю. До неї підходить сусідка, підтримує розмову:

— Це святе місце. Сосни, що залишилися, могли б багато розказати.

То була жахлива ніч. Збігалися люди з відрами, виносили з хат ікони і ними заступали свої будівлі від вогню, кликали рятувати церкву, спасати іконостас, але трьох-сотрічне дерево, висушене сонцем і вітрами, страшно тріщало під силою вогню, що здіймався палаючим стовпом до нічного неба.

— А він після цього п'ять днів п'яний валявся!

— Хто? — питаю.

— Та голова сільради, що підпалив церкву. Він вже здох цього року. Тяжко здихав, живе тіло гнило. За церкву нашу, за плачі наші покарано його.

Оглядаюся на місце, де стояв собор, приголомшена почутим, підходжу до інших садиб і всюди чую одне й те саме:

— Спалив церкву він, Пенцак, погань така. Пив, крав, знущався над людьми, бив навіть. Це людина, для якої нічого не було святого. Людиною такого назвати не можна. Всіх продасть, усе продасть за горілку.

Йду до святого місця... Перекривлений, занечищений дерев'яний туалет з розчиненими навстіж дверима, горбочки-могилки, а чи насипи якісь, поруч заклад з вивіскою *Кафе* і крамниця. Дивлюся запитливо на віковічні сосни. Вигнуті стовбури відливають бурштином, крислаті крони під фан-

тастичним склепінням глици нагадують жилаві мозолисті руки з болісно розчепіреними пальцями. І слухаю...

— Церква тут стояла, церква тут стояла...

Здригнулась від реального голосу — біля мене зупинився літній чоловік, ніяково усміхаючись, говорив:

— А ікони були які, очей не відірвеш, іконостас прекрасний, старовинний.

— Чого ж ви не вберегли собор землі своєї, пам'ятку архітектури, гордість правобережної Київщини?

Усмішка зникає, обличчя стає суворим, погляд засуджуючим.

— А як могли вберегти, коли вночі отой злодюга

Пенцак спалив її. Він був головою сільради і в цей час ще й ключі від церкви, поганець, тримав у себе в кишені. Страшна людина була, і як його тільки тримали на цій посаді? Та й прийшов до неї він нечесними стежками, ой нечесними...

До нас підходили з цікавістю люди, і кожен хотів щось сказати. Але слова їхні ранили.

— І що побудували на цьому святому місці? Ригалівку?

Або ж ще назвали цей заклад *Жіночі сльози*. Місце п'янства і плюгавства. *Чайна* — така вивіска була тоді біля входу. Але чаю там зроду ніхто не бачив. Пили горілку, напивалися до блювоти і знечищували місце, де стояв собор. Сп'янілі мужики приходили в свої домівки і там продовжували п'яний розгул. Ось у такому й діти виховувались.

— Могли б побудувати на місці церкви, що спалив цей ірод, дитячі ясла, садочок, все ж не було б такого сорому...

Я дивилася на старшу жінку з розумними сірими очима, яка спокійно, але так безжально виносила осуд тому чор-

Самодіяльний пам'ятник
Тарасові Шевченкові
в с. Синява на Київщині.
Фото В. Смогителя.

ному часові, що закинув зашморг на *собори душ людських*, який тепер прийнято називати часом застою, і думала, що велику скарбницю духовности мав мій народ, коли, пройшовши всі забурення і застої, вийшов нині на нову дорогу з великим запасом свідомости і душевної чистоти.

І знову, як ножем у серце:

— Коли розпочали будівництво клятої ригалівки, чан з водою в землю закопували. А давніше тут кладовище було, ось ще горби полишалися. Розкопали землю та й викинули наверх двадцять дві голови, черепи тобто.

— А куди ж їх потім поховали? — питаю.

— Що ви, їх ніхто ніде не ховав, хлопчаки, комсомольці, пенцаківського виховання, порозбивали їх і порозкидали.

Славних прадідів великих правнуки погані... Прости їм, Господи, вони ж не відали, що творять. Одурманені, не знали, що роблять. Не знали?..

— Он тут ще розкопували. Шукали, видно, чогось. Ось там священики були захоронені. Одягнені, як на богослуження. Ще навіть ризи збереглися. Ой, що тут робилося!

— Люди добрі, чого ж ви не стримали їх, не заборонили?

— Та казали, а хто нас тоді слухав? Ось учителька була у нас, Горова Катерина Юхимівна, завжди за правду стояла, не боялася слово справедливе сказати. Чоловік її на війні загинув, два синочки в один день на міні, що від війни залишилася, підірвалися, на добру людину ще й горе велике. Промовляла вона до совісті отих розгульників, просила схаменутися, зате як цькував її Пенцак! Шкодів, де тільки міг. І в школі не підтримали, непотрібною була тоді така совісна вчителька. Не вміла підтакувати всеможним пенцакам, не могла осліпнути і оглухнути, коли творилася наруга над мертвими, не могла не кликати рятувати церкву — могла тільки після такого важко нервово захворіти...

— Хочете побачити ще один пам'ятник архітектури? Вцілів, аякже, ще не завалився. Подивіться, бо скоро і того не буде, — чую іронічний голос літнього чоловіка.

Йду до пам'ятника архітектури, що ще зберігся... Це знаменита Миколаївська церква. Звіддала вражає красою форми, гармонією, легкістю! Правда, перекирвлений хрест на центральній бані навіває сум...

Вуличка веде вгору і вже відкривається фасад собору і велике подвір'я, на якому господарюють гуси. Хвіртка відчинена, половина огорожі завалена. Повибивані вікна пригнічують темнотою, як чорною безнадійністю.

Обходжу церкву довкола: поламані сходи, прогниле дерево, повідривані дошки — віє руїною і безпросвітністю. З боку захрестя жалібно скриплять од подуву вітру перекошені дверцята з виламаним замком. Входжу крізь цей отвір всередину козацького собору і задихаюся від смороду і жаху. Нема нічого, знищено все! Тільки засохлі пташині і людські відходи, тільки розкидані пляшки від горілки, обдерті прогнилі стіни, звалище якогось сміття і консервних банок... За кого ж Ти розпинався?.. Неймовірно, така наруга! І це посередині села, неймовірно!

Очі шукають порятунку. Є! Є ота висота бань, чистота над засміченістю храму, що кличе в простір, до стрімкого лету, до возвишеності духа. Які високі ідеали втілено тут руками моїх предків...

Піднімаюся вцілілими повиламуваними східцями на хору. Дошки хитаються, тримаюся щоб не впасти, а через вибите вікно видніється Рось із мереживом ніжної вербової зелені, і чути стогін суворох зболених крон соснових біля церкви, як докір, як осуд. Коли сходжу вниз, не можу відірвати погляду від місця, де був іконостас — пусто, обдерто, діри. Високо, на рівні вікна, чудом збереглася невеличка ікона — перекривлена, занецищена, стражденна. Осиротілий, занедбаний залишок минувшини.

Я виходила з церкви, з того *цвинтаря похованих ілюзій*, і з гіркотою думала про людей, що допустили до такої руїни. Не хотілося бачити нікого, ні з ким говорити. Але біля огорожі стояло вже декілька чоловіків і допитливо дивилися на мене. Ні, не дали піти без слова.

— То як вам наша церква?

— Що хотіли, те маєте, — не можу стримати озлоблення і намагаюся пройти повз них.

— А ми такого не хотіли. Ви, мабуть, з Києва, то скажіть їм там, що тепер перебудова, то хай нам церкву допоможуть відкрити. Або щоб хоча пам'ятником стала — не гнила.

Підходить чоловік, спираючись на паличку.

— Я комуніст. Але церква мала би бути діючою. Коли б ми бачили, що наші матері йдуть до церкви молитися, то ми не посміли б у цей час валятися п'яними попід тином. Так, так, не посміли б!

Підходять ще жінки, збирається чималий гурт, розповідають, що кілька років тому люди самі навели в церкві лад, прибрали вишиваними рушниками, запалили свічки і на Великдень зійшлися на молитву, співали пісень. Та недовго тривало свято, голова сільради розігнав усіх, заборонив приходити до церкви, навіть міліцію викликав.

— І що їм це шкодило? У нас хор гарний був, я сама співала в хорі, душу цей спів очищав, добрішою стаєш, жити легше. Ми плакали, просили, щоб нам не забороняли приходити до церкви, нічого не допомогло!

— Адже не на погані діла ми сюди йшли, не горілку пити. А нам казали: хочете церкву — йдіть у Рокитне... Хто йде, а хто ні, а наш собор тимчасом розвалюється.

Моложава жінка, що стала збоку, гірко усміхаючись, рішуче ступила вперед і впевнено сказала:

— Я маю тисячу карбованців. Усі віддаю хоч зараз, аби тільки за них відремонтували нам церкву.

— І я теж дам гроші.

— І я...

— Що там казати. Всі дамо. Хай тільки тим хтось займеться.

— Ось у Тарацці збирають з людей гроші на пам'ятник Таращанському полку. А наша церква — не пам'ятник?

Пам'ятник... Біля центральних дверей прибита залізними цвяхами таблиця з цинічним написом: *Охороняється державою, пошкодження карається законом...*

— Колись я був у Ленінграді, бачив собори і царські палати.

Все було знищене в війну, і що? Навіть і не помітно, відновлено все до ниточки — і де царі жили, де гостей приймали, і де спали...

— Напишіть, про все напишіть, і хай нам відреставрують церкву.

— Ми вже теж писали в Київ, а нам відповіли, що ми відмовилися самі від церкви, то чого ж тепер хочемо? А воно було так: коли заборонили нам у церкву йти, то ми на вулицях набожні пісні співали. Голова сільради сварився: *Не*

співайте по вулицях, це непорядок. Тоді дав нам бумагу підписати, що на вулицях не співатимемо, ми підписали. А нас обдурили, здорово обдурили, бо підписи наші прилучили до бумаги, якої нам і не показували, де писалося, що відмовляємося від церкви. Обдурили, бо знали, що ми такого ніколи не підпишемо! Де тепер правди шукати?

Обурення і образа в голосах людей і за церкву, і за принижену, обдурену людську гідність.

— А пляшки, хто ж їх понаносив у церкву?

— Пенцаківські вихованці! Збираються і роблять, що заманеться. Я вже багато всякого звідти повиносила, було ще й не таке.

Допоможіть, напишіть, підкажіть, до кого нам ще звернутися? В голосах прохання, наполегливість, в декого надія-сподівання.

Пора відходити. Розходиться і гурт людей. Кілька жінок і чоловіків відпроваджують мене. Ще раз дивлюся на зруйновану святиню.

Кому дано було право вселяти в душі ту чорну озлобу, байдужість, вихолощувати духовність, а на її румовищах творити оргію зла?..

Залишається осиротіла церква на ласку долі, жалібно із докором дивиться вслід, а сутінки оповивають верхи бань з почорнілими хрестами. Там далі видніє ліс *Чагар* із залишками земляних валів монастиря, зруйнованого ще татарськими набігами... Над Россю в'ється туман, синява з'єднає з небом і лягає очищуючим пасмом на широкі плеса...

Дорога веде повз горезвісне кафе. Заходжу. В приміщенні багато чоловіків, темно. Вдаряє неприємний кислий запах.

Багато пляшок на столах, на прилавку. Голосна безпардонна розмова. Всі п'ють пиво, стоячи і сидячи за столиками. І цигарковий дим. Чимскоріше вириваюся на повітря.

Біля автобусної зупинки, на перехресті доріг, невеликий парк. Декілька юнаків малюють золотою фарбою маленьке погруддя Шевченка. І знову, вдруге, знаходжу *рятівну соломинку*, хапаюся за неї обома руками. Не все знищено! Метастази пенцаківського виховання не спромоглися заразити всю молоду паросль. Ці, що так старанно золотять погруддя

Тараса, не зруйнують собору, не порозкидають козацькі черепи прадідів своїх.

Чому ж таке малесеньке погруддя на непропорційно великому пірамідальному постаменті?

Виявляється, ще у 1924 році селяни спорудили велике гіпсове погруддя поета, що стояло на цьому п'єдесталі. Учителі-патріоти проводили біля пам'ятника щороку шевченківські свята. Але і цю святиню не обминула біда: в страшні 30-і роки погруддя розбили. І тільки геть по війні сільські хлопці з власної ініціативи самі, як зуміли, зробили нове невеличке погруддя і поставили на опустілій чорний п'єдестал.

... Темрява огортала Синяву, хлопці взяли драбину і пішли, а пам'ятник нашого Пророка, відновлений молодими руками, все ще виднівся у сутінках, вселяв надію і додавав сили.

Квітень 1988 року

Атена ПАШКО,
спец. кор. «Українського вісника»

* * *

ВІД РЕДАКЦІЇ: Триденні відвідини нашого кореспондента, що сколихнули сільську громаду, інші голоси на захист дерев'яного дива в Синяві, здається, трохи зрушили справу порятунку козацького собору. Правда, далі нового паркану навколо Миколаївської церкви реставрація ще не рушила. Може, чинять опір, маскуючись словами про перебудову, спадкоємці горезвісного Пенцака, іменем якого у Синяві либонь ще довго лякатимуть малих дітей? Але чи в пенцаках справа? Були б сталіни, і брежневи, і щербицькі — пенцаки завжди знайдуться...

«Український вісник», ч. 13, 1988

ДО ПУБЛІКАЦІЇ ТВОРІВ ВОЛОДИМИРА ІВАНИШИНА

Низенький горбик на бойківському цвинтарі, покритий конюшиною, довірливо по-синівському пригорнувся до більшої, теж безіменної могили з невикінченим пам'ятником: скалистий камінь увінчений стрілецьким хрестом, у підніжжі якого барельєф страждальної Божої Матері... Місце, де мала бути гранітна таблиця, темніє отвором, пронизує холодом...

Та перша, маленька, по-дитинному незахищена могила мала би бути високою з мурованим хрестом і терновим вінком, а напис повинен голосити: *Тут, у селі Дуба Рожнятівського району на Івано-Франківщині, знайшов захист у рідній землі, біля матері своєї великомучениці талановитий український літературознавець, поет, страдник, людина вразливої душі і палаючого серця Володимир Іванишин.*

Вечірнє небо Бойківщини, зранене загравою, спирається на карпатські верхи там, де заходить сонце, а тут, внизу, серед тіней зигзагами збігаються стежини до шляху, що веде в далечінь і никне у мряці... Цими дорогами ходив Володимир Іванишин. Він належав до людей, яким не дано було тішитися плодами свого таланту. Замість корони визнання і слави доля поклала на його високе чоло терновий вінок. Обпікали приниження і образи, знущання і переслідування, обшуки, цькування переляканими, обманеними людьми і ота безвихідність, неможливість вирватися із пут ницости і сваволі. Трагізм українського життя, перепущений через його надмірно чутливу душу, приводив Володю і на зібрання покутників, і в палату психлікарні. Його хресна дорога почалася в ранньому дитинстві з вигнання родини у Сибір на

каторжне животіння і закінчилася під хрестом при невідомих до тепер обставинах.

У страшні 70-ті роки він ні не пристосувався, ні не вичікував на кращі часи, ні не хитрував, ні не цурався своїх арештованих однодумців. Він страждав. Він творив. Він молився. Так, сьогодні він мав би про що сказати вголос. Але, можливо, він би посміхнувся тільки відійшовши у тінь і просто написав би вірша.

Його не помічала спілка письменників, так, про всяк випадок, хоча до 1972 р. у нього були талановиті публікації, які не могли пройти повз увагу зацікавлених. Але Володя був сам. Коли повертався він у рідне село з пошуків розуміння, з мандрів шукання заробітку чи то аж зі Сибіру, де працював сезонно лісорубом, чи то з мулярських і малярських підробітків у міських мешканнях, щоби сісти нарешті за стіл у батьківській хаті і писати, писати, писати, — його зустрічала тупоумність районної і сільської влади, яка сліпо виконувала і перевиконувала вказівки вищих начальників.

Ненависть до нього зростала з кожним роком. А Володя? Він шукав добра і писав про нього... В той час таки надруковані були його глибокі аналітичні літературознавчі праці про Стефаніка, але не в Україні, а у варшавській «Нашій культурі»: *Поет любові (В. Стефанік та його час)* у травні 1981 року та *Син землі (Все про творчість В. Стефаніка)* у травні, червні та липні 1983 року. Слова, які Володимир присвячує Стефанікові, стосуються і до нього: ... *Бо ні, хто відчував на собі відповідальність за буття цілої нації, хто простував хресною дорогою цілковитого самозречення, хто розтирав на своєму обличчі на кожному кроці плювки зневаг, що призначалися цілому народові, і ковтав їх разом зі слізьми нестерпного болю (...) ці не могли ховати своєї чистої вроди під машкарою хитро-дипломатично-спекулянтських масок.*

Або: Якщо грудку змерзлої землі відігріти біля свого серця, то вона оживе і озветься голосом своєї суспільної правди — скари... Буває, що земля гомонить і тоді до неї поспішають полководці; буває, що тріскає від спраглости, як від розпуки, в очікуванні солоного поту хлібороба. У часи буйного квітування біжать у її чисте лоно діти, щоб завітчати надхненну вітху перемоги. Та буває землю проймає біль. Тихий, мовчазний, дов-

гий. І тоді до неї приходять поети — найвірніші сини, щоб (...) перелаяти той біль у вічну енергію слова.

І просилися на струни бандури слова коліскової Володи-мира Іванишина. Вона звучить у виконанні бандуристки Га-лини Менкуш впродовж цілого фільму *Пропала грамота*. Фільм був знятий ще на початку горезвісних 70-их, але, зви-чайно, захований у найглибшу шухляду, та й тепер не часто з'являється на наших екранах. Із іменем Іванишина в тво-рах...

На жаль, залишилося тільки два вірші-пісні, дві білі квіт-ки з його тернового вінка: *Тернова ружа* і *Загаси білу ватру у грудях*. Їх приніс він мені, сказавши про першу: *Це для Вас із Вячеславом* — і я вислала цей подарунок листом у Мор-довію. А Володя писав багато. Він читав мені свої вірші-молитви (їх набралася величенька записна книжка). Це бу-ло щось дивне і незвичне! Словами талановитого поета він звертався до Бога, в якого гаряче вірив, з проханням помо-гти Україні в її трагічних часах. Там все було про Україну, про її великомучеників синів і дочок. І... ні слова про себе.

Куди поділася ця книжечка, куди поділися вірші, руко-писи, велика, старанно підібрана бібліотека Володимира Іва-нишина?

Чому так трагічно, незрозуміло, невідомо загинув він сам? Хто розкаже? Односельці, з якими я говорила, не мо-жуть позбутися заляканости. Може промовчати, може ще не час казати все, що думаєш? Може, краще відповісти на питання просто так загально: *Він був мученик, як Ісус Хрис-тос*. Або: *О, Боже, він нікому не зробив зла, а його така тяжка мученька чекала*.

І все ж дізнаємося, що в грудні 1985 року він пішов ма-лювати дачу в Осмолоду, пішов на заробіток. А там чи хтось приїхав за ним машиною, чи кудись його покликано — кажуть по-різному, тільки приблизно за 10 днів після то-го прийшла страшна вістка в село. Потелефонували голові сільради, аби хтось з родини приїхав забрати тіло Володи-мира Іванишина. Сказали, що він попав під поїзд на Оде-щині. Привіз Володю чоловік двоюрідної сестри 19 грудня, саме на святого Миколая. Знайшов його в моргу поблизу Одеси (сестра забула, як називається це містечко, а чоловік

через рік помер від інфаркту) знівеченого, закривавленого, з паспортом у кишені.

Прийняла земля рідна під свій захист свого страдального сина, такого незахищеного у цьому дочасному житті. Він не встиг ще так багато сказати, написати, видати, він не встиг зробити напис на могилі, не встиг відмовити *заупокій* за своїх двох старших братів. Йому нині було б тільки п'ятдесят.

Залишився малий горбочок на бойківському цвинтарі, який не має права зовсім зарости споришем і зрівнятися з землею. Жертви трагічного часу, брати наші, жертви більшевицьких катівень фізичних і моральних не можуть канути у безвість. Плиту за плитою піднімаймо спільними силами для їхнього пам'ятника на нині і прісно і во віки віків.

Кладучи першу плиту, стаю на коліна і після молитви промовляю словами Володимира Іванишина, які він написав у статті *Син землі: Це нове покоління проти страшної сили виставило неземний спалах любові до Правди, до Великої Вічної Істини Серця. Ця любов цілковито зігнорувала тупоумну силу, вона піднеслася на ту височінь духовного просвітління, звідки ця сила виглядала немічною, ба навіть смішною. Та любов вертала народу достоїнство вічності, гідності, честі, самоповаги, відроджувала замулені джерела несхитної стійкості, дитинної віри в слово, відразу та зневагу до найнижчиннішого з почуттів — тваринного страху. Та любов сягнула верховини людського духу — гармонійного симфонічного звучання Простору і Часу.*

Львів, 1989 р.

с. Дуба на Івано-Франківщині

КАТЕРИНА ЗАРИЦЬКА В ЖИТТІ Й БОРОТЬБІ

В історії українського визвольного руху так багато невивчених сторінок, отих білих, або кривавих плям. Кажу невивчених, бо про героїв нерівної боротьби ми знаємо більш в емоційному аспекті, пам'ятаємо в оспівуванні, в оплакуванні їхніх безіменних могил, кісток, викопаних у тюремних підвалах, в перезахоронних панахидах... Звичайно, це справа істориків, які мусять глибинно вивчати, що зробили, до чого прагнули наші національні герої, що внесли в політичне життя України, якими вони були. А тим часом ми можемо допомогти історичній правді і науковому розгляду тих подій, щоб наша сучасна молодь та майбутнє покоління усвідомили велику правду про тих, що боролися за волю України, віддавали життя своє, клали на жертвовник історії долю свою в рядах ОУН, УПА і визвольного руху 60-70 років.

На всіх етапах боротьби за волю України жінка-українка брала активну участь, що вимагає окремого розслідування і вивчення, бо, як писала Олена Теліга: «Чим вищий п'єдестал побудуємо для тих, що стали символами наших визвольних, тим далі падатиме роз'яснююче світло від цього символу — тим ширші маси будуть бачити яскравий дороговказ для свого життя і для своєї боротьби».

Ось життєпис однієї з наших героїнь, що віддзеркалює в собі, як у краплі води, патріотизм і відданість національній ідеї свідомого українського жіноцтва.

Народилась Катерина Зарицька в Коломиї 3-го листопада 1914 року в освіченій родині українських патріотів. Дід був священиком на Тернопільщині в Старому Селі, а батько, Мирон Зарицький, відомий математик, отримав призначен-

ня вчителя гімназії в Коломиї, куди й поїхав разом з дружиною Володимирою. Початкову школу закінчила в Тернополі. В 1920 році батьки Катрусі переїжджають до Львова, де Мирон Зарицький отримує посаду вчителя математики в чоловічій державній гімназії. Катруся вчилася в гімназії СС Василянок у Львові. Вчилася відмінно, була тендітною, вразливою і дуже товариською. Одночасно була активною пластункою і курінною 2-го куреня ім. Марти Борецької, навчалася в Музичному інституті ім. Лисенка на відділі фортепіано.

Подруги Катрусі розповідали, що в хаті Зарицьких панувала українська атмосфера, тепло й музика. Катруся була одиначкою, і мати з радістю пригощала усіх. З товаришками доня мала кращий апетит, а так з тою їдою була проблема. Гімназію закінчила з відзначенням в 1932 році і поступила на геодезичний відділ Львівської політехніки. Будучи студенткою, стала провідним членом ОУН.

Як знаємо, у 1930-х роках ОУН була найактивнішою українською політичною силою у Галичині. В її ряди приходила найсвідоміша студентська, міська і сільська молодь. Зростанню її сприяла недавня боротьба УСС та Української Галицької Армії. В ОУН панувала атмосфера патріотизму, посвяти, самозречення, готовності віддати за ідею своє життя. ОУН проводила різні акції, що були спрямовані проти польської окупаційної влади.

У червні 1934 року член ОУН Григорій Мацейко вбив у Варшаві польського міністра внутрішніх справ Б. Перацко-го, що був відповідальний за політику репресій проти українців. У цьому ж році арештовано Катрусю Зарицьку і засуджено польським судом у Варшавському процесі на 8 років тюрми за переховування і перевезення через кордон до Чехо-Словаччини Григорія Мацейка.

Після процесу, коли вже був відомий вирок, батько Катрусі Мирон Зарицький зайшов у класу своїх учнів, але привітавшись, студенти продовжували стояти і один з них промовив: «Пане професоре, прошу прийняти співчуття вашому горю».

Покарання відбувала у станіславській тюрмі, куди бабуся, Софія Зарицька, привозила своїй внучці передачі, а роз-

чулені її сльозами наглядати не могли відмовити побачення з Катрусєю.

Тут у тюрмі перебував теж і Михайло Сорока, член ОУН, звинувачений на процесі Перацького (вина не доказана). Очевидно, обоє зналися до арешту, а тут посилювалися контакти через перестукування, записки, спільну долю. В травні 1939 року були звільнені разом внаслідок загальної амністії і одружилися в листопаді того ж року. Замешкали у Львові в домі батьків Катрусі. Подружнє щастя молодої української пари тривало не довго. Списки українських патріотів залишилися в тюремних архівах і їх використали більшовики для своїх кривавих дій.

У березні 1940 року заарештували Катерину і її чоловіка Михайла Сороку. Вже більше вони обоє не бачилися ніколи. Майбутню матір замкнули у Львівських Бригідках, а батька погнали в Сибір. Там у тюрмі у вересні 1940 року Катруся привела на світ сина, якого назвала Богданом. Вісім місяців пригортала до серця своє знедолене материнське щастя. А далі, як велів тюремний закон, треба було зрестися дитини, і вона віддала його своїй матері.

Почалася німецько-більшовицька війна. Фронт наближався. На коридорах в'язниці чулися кроки, крики. Переповнена жінками камера чекала своєї черги. Раптом тиша. Виламані двері й неймовірна воля. Та радість була коротка. Чекісти повернулися забрати в'язнів останньої камери на розстріл. Біля стіни стояла велика бочка, за яку вдалося заховатися. В цій хвилині на Бригідки впала бомба. Оглушене виття і воля. Врятована. Додому добилася дуже пізно, треба було спочатку на своїх тендітних плечах затягнути раненого до його хати аж на Замарстинів...

Промінь щастя побути з сином, з батьками, продовжити студії поступається почуттю обов'язку перед Україною. Німці арештували і розстріляли провідних діячів ОУН, серед них Олену Телігу. Змагання за державну незалежність, потреба захисту перед німецьким терором і дії більшовицьких партизанів в Україні створили необхідність української збройної боротьби в Українській Повстанській Армії (УПА) і в 1943 році Катерина Зарицька стає її активним членом, організує Український Червоний Хрест при УПА, одночасно

є зв'язковою головнокомандуючого УПА генерала Романа Шухевича.

Невтомно працює. Туга за синопком приводить час від часу на побачення з ним. Стає відомою. Її шукають, розвішені всюди фотографії. З Чорткова чудом вдалося приїхати до Львова на машині з жінками енкаведистів, що скупували там гуси, кури і все, що придатне до їжі.

Маючи документи переселенки з Польщі, йшла з групою жінок від села до села організовувати осередки, допомогу.

Арештували Катерину в Ходорові 21 вересня 1947 року. Прийшла на зв'язок. Увійшла в хату і зрозуміла — продана. З'явився якийсь молодик позичити в господарів сокиру — впізнав. Вийшла спокійно і попрямувала дорогою в бік лісу. За нею, як тіні, потягнулися стрибки, міліція, енкаведисти. Йшла зосереджено, обдумуючи ситуацію, а побіч гімназійна подруга. Стала розмовляти, йти поруч. Страшно за неї. Облавники все ближче. «Втікай!», — крикнула товаришці. Сама почала бігти. Погналися за нею, стріляли. Відстрілювалася. Їх було багато, стріляли без упину, поранили ноги. Впала.

Затягнули в НКВД. Мала при собі цінний калій, коли почали оформляти протокол — розкусила ампулу: «Я до кінця життя не забуду ті хвилини блаженства»... Але прийшла до пам'яті. Стояла гола, оперта об закривавлену стіну величезної кімнати, енкаведистська медсестра змазувала ятрючі рани на всьому тілі. «З жахом усвідомила, що живу». Тоді 5 років одиночної темної камери на Лонцького. По ночах допити, нелюдські муки. Непритомніла від безсоння і болю. Приводили до пам'яті, щоб продовжувати знущання. Били безощадно, особливо гумовим шлангом по п'ятах. Ні однієї ночі відпочинку. Зникла орієнтація часу. Обірваний одяг клаптями звисав на змордованому тілі. В думках одне: «Якось залатати діри». З'явилася манія ганчірки — щось знайти прикритися, зашити...

Поруч, майже на сусідній вулиці, рідний дім, батьки, синопчок. Зарицькі отримали вістку, що донька загинула. Минули роки і з'явилася людина з малесенькою фотографією Катрусі. «Живе», — шепнула людина. Ні передачі, ні вістки, ніякого контакту.

У 1952 році Катерина Зарицька засуджена на 25 років

ув'язнення. Спочатку перебувала у Верхне-Уральській тюрмі, незабаром перевезли у Володимирську.

З 1958 року можна було мати одногодинне побачення раз у рік, на яке приїжджав до мами уже повнолітній син і отримувала посылку на 5 кілограмів. Ув'язнена мала право писати двічі на місяць, виводили в дворик на одногодинну прогулянку. Почалося нове життя, зустріла своїх подруг — Одарку Гусяк, Галину Дидик. З тюремних камер вивозили на працю через подвір'я до пральні. По сусідству були чоловіки, їм треба було допомагати.

А поза тим: шиття, вишивання, в'язання, читання. У Володимирській тюрмі була навіть непогана бібліотека. Вміння жити, не вичікувати, а жити в тих умовах, які тепер є. Це було життєве кредо Катерини Зарицької.

Писала з Володимирської тюрми до батька:

Найперше мушу похвалитися одним відкриттям, яке я зробила цілковито випадково. Знаєш, у нас на вечерю, звичайно, дають картоплю. Вона рідко зварена і ми не дуже то з ентузіазмом забираємося до неї. От одного разу я думала, думала і посипала її окрушинками сушеної булки. Я завжди сушу собі булку з ларку (ларьок на 5 крб. раз в місяць). Перемішала, дала покуштувати і всі ахнули! З того часу не можемо діждатися вечері, щоб поласувати «гайсебульб'яником». Я навмисне написала тобі про свій винахід, щоб ти побачив, яка з мене тепер господарка і як я можу влаштувати собі життя в усяких умовах.

Минуло 22 роки тюремного життя. Відбувся перегляд справи. І три останні роки тюрми замінено на табори суворого режиму в Мордовії.

Катерина Зарицька пише додому в 1969 році:

Уже сиджу, як на вокзалі. 3-го квітня ми були на суді і нам замінили строк тюрми на лагер. Отож чекаємо на етап...

І вже 27 квітня з Мордовії, табір Лісний, перша вістка рідним:

... Отож я примостилася на сухих полінах під нагрітою сонцем дерев'яною стіною. Кругом берези, сосни, всяка птаха на свій лад щебече... Поки перейдемо до моїх перших вражень

— *полагодимо всі справи. Маю право писати два листи на місяць і ларьок на 5 крб. за зароблені гроші.*

А ще прохання було велике — вклати в конверту з листом по декілька зернят різних квітів. Та не встигла вдихнути примірної «волі», тільки проросло насіння, висіяне у табірну землю.

І знову сидимо, як на вокзалі. Перепроводжуємося. Очевидно, там не буде такого зеленого подвір'я, але поспробуємо собі створити затишний і гарний куточок... Наші «огородники» збираються викопувати айстри, гвоздики, щоб там зразу посадити. Може, прийметься...

Я почала трохи крутити носом, що нема спокою. На поміч прийшов Скворода. Порадив не перейматися дрібницями, затримати душевний спокій і тішитися внутрішньою радістю, а причин для неї доволі, хіба не так?

Червень 1969 року.

Знову переїзд, в Барашево. На території лікарні відділено місце для жіночої зони.

В Мордовських таборах на той час уже був чоловік пані Катерини — Михайло Сорока. Листувалися через далеку, рідну львівську хату. І далі — жити, не вичікувати.

15-го червня 1971 року Михайло Сорока помер від інфаркту на руках у Михайла Гориня. Мертвого привезли в лікарню. Їх ділив тепер тільки паркан з колючим дротом... Жінки у своїй зоні зрізали усі квіти для Катерини на останнє прощання з чоловіком. Написала заяву табірному начальству, щоб дозволили попрощатися з мертвим. Не дозволено. Похований на цвинтарі в Барашево.

Завершувалося для Катерини Зарицької мученицьке, загратоване чвертьстоліття. 21-го вересня 1972 року її вивезли з-за дротяної зони, під конвоєм повезли в Потьму, звідкіль йшли поїзди на Москву, а далі в Україну. І тут двері тюремної камери ще раз відчинилися перед нею. Назустріч їй встала жінка-в'язень, яку везли з України в Мордовські табори. Це була Ніна Караванська, біолог, діячка руху опору русифікації і національної дискримінації України з Одеси.

Скоро заповнять звільнені місця в табірних зонах нові полонянки-українки, яких прижене тут під гавкіт вівчарок

смерч репресій 70-х років. Це наступна сторінка, яка вимагає вивчення, а покищо в загратованій камері обнялися українські жінки — одна з них ішла на місце тої, яка виходила на так звану волю.

Нарешті Львів, рідний дім. Дуже старенька мати, син Богдан, невістка Люба — споріднена душа і друг, дві внучки, яких дуже полюбила, Соломія і Устя.

Минув місяць, ще не встигло розтеплитися серце, як увійшли в дім люди ніби з міліції, а насправді з КДБ і приказали до 24-х годин покинути Львів. Подалися у Волочицьк Хмельницької області. І так з квартири на квартиру від осені до весни. А ще був нагляд на три місяці, а ще кожен приїзд до Львова супроводжувався появою «чорного ворона» біля будинку, везли на міліцію і до 24 годин наказували вибиратися з міста.

Весною 1973 року купила хатину.

Я маю вже власну хату. Правда, що хатка на курячій ніжці, купували, що було під рукою, аби мати дах над головою, аби постійно не шукати нової квартири...

Після виснажливих ремонтів дах уже не протікав, хатина стала затишною і привітною, городчик «як хустинка до носа» тишив урожаем і різнобарв'ям квітів. Через півтора року Катерина Зарицька розділила своє житло з своєю подругою часів підпілля Одаркою Гусяк, що повернулася з мордовського табору.

В гостинній хаті у Волочиську завжди було людно. Приїжджали на відпочинок рідні по крові і духу. Набирався здоров'я і сили Іван Світличний, адвокат зі Смоленська Борис Меншагін, що відбув 25 років Володимирської тюрми, приїжджала Галина Дидик, що після 25-річного ув'язнення дозволено їй було поселитися в Христинівці на Черкащині. Постійне піклування про нових каторжників, пересилання ліків, харчових бандеролей, літератури — заповнювало життя милої, привітної Катерини Зарицької.

Любила подорожувати, захоплена була Києвом, поклонилася могилі Шевченка. І... ще раз прибула в Мордовію, щоб пригорнутися до невеличкого піщаного горбика із стовпчиком і табличкою з номером К-17, де закопали табірними ло-

татами її чоловіка Михайла Сороку. Помолилася і попросилася...

Померла Катерина Зарицька 29 серпня 1985 року, на місяць переживши свою матір.

Честь і хвала славній, невтомній патріотці, життя і боротьба якої служитиме гідним прикладом і дороговказом майбутньому поколінню України.

Я щаслива, що могла знати особисто цю мудру і мужню жінку.

Схиляю низько голову в глибокій пошані перед її світлою пам'яттю.

ЗМІСТ

7 Дещо про себе саму — *Атена Пашко*

ВІРШІ

- 9 Послухай землю
10 Борисові Антоненку-Давидовичу
11 П (Плачу)
13 Ш (Із берега розстріляних світів)
14 Перед фотографією Алли Горської
15 Ця застигла в'язниця
16 На 19-те листопада 1989 р.
17 До 26 квітня 1986 року
18 Заснула я втомлена на шляху...
20 Дякую за квіти
21 О, якби не зойк той
22 Бо старости нема
23 Піти б у праліс
24 Усміх перемоги
25 На 22-е січня
26 О, муже мудрий
27 Прапор
28 Ця глухота і глумота
30 Димарі підносять сонце
32 Щораз даліше
33 Вечір завис
34 Злетіла птаха
35 В розпалі дня

37 *ФОТОГРАФІЇ*

СТАТТІ

- 47 І зустрілися втретє...
- 53 Синявська трагедія
- 63 До публікації творів Володимира Іванишина
- 67 Катерина Зарицька в житті й боротьбі

Leo Kushnir
415 E. Gowen Ave.
Philadelphia, PA. 19119-1025

